

Veszprémy László Bernát *Piszkos munka. A munkaszolgálat és a „keretlegények” története a népbíróságon* című kötetét 2024-ben jelentette meg a Jaffa Kiadó 336 oldalon, ebből két oldal a köszönetnyilvánítás, a hat fejezet, benne a bevezetővel 292, a zárszó hatoldalnyi. A felhasznált levéltári, irattári és különböző hagyatékokbeli források 39 tételt tartalmaznak: a témával összefüggve szinte valamennyi vármegyei s fontosabb városi, fővárosi archívumot, a jelesebb külföldi iratőrzőket az izraeliektől a tengerentúlig, beleértve a magángyűjteményeket is. A bibliográfia 179 tételt nevesített, szakkönyvektől évkönyveken keresztül a tanulmányokig, feldolgozásokig, határokon belüli s kívüli szerzőktől egyaránt. Közöttük a szerző hét, eltérő terjedelmű írását, olyat is, amelyik megjelenés alatt állt. A *Bevezetővel* együtt a jegyzetek száma 1022.

Ha csupán az egymást sorjázó adatok, tények már ijesztők e recenzió kezdetén, és a Tisztelt Olvasót a könyv kézbevétele után elijesztenék, bizvást az ellenkezőjére buzdítom. A *Modern Magyar Történelem* sorozat két szerkesztőjének – Ablonczy Baláznak és Müller Rolfnak – pedig köszönet azért, hogy megvalósulhatott – miként Veszprémy László Bernát írja – „a »keretlegények« történetének feltárása, szerepük demisztifikálása”, s ami a lényeg, hogy ez „régóta időszzerű” volt.

Miért biztatom a Tisztelt Olvasót arra, hogy vegye kézbe e kötetet? Már itt kérném, hogy ne gyorsan lapozzon, mert csupa nagybetűs SORS-ról olvashat benne, amely kinél így, kinél úgy, de semmiképp sem örvendetes módon ért véget. Arról pedig előljáróban már itt annyit szükséges rögzíteni, hogy a szerző szakavatott forráskritikával járul hozzá az elmúlt nyolcnál is több évtized történetében, az arról különböző időszakokban papírra vetett, eltérő terjedelmű kiadványokban való eligazodáshoz.

Hozzátehető, közel sem mindig szakirodalmi, hanem inkább annak álcázott feldolgozásokban. A szerző szisztematikus tényfeltáráson nyugvó összeállítása fontos kutatási teljesítmény, a múltkutatás gyötrelmes óráinak-perceinek olyan terméke, amelynek során egyéb tudományágakat is segítségül hívott, megállapításait, következtetéseit alátámasztandó. Az „oly korban éltek” gyakorta valóságtól elrugaszkodott *talio*-vágya helyett tárgyilagos igyekszik lenni. Főként azért nehéz a múltfeldolgozás, mert ha az egykor megnyilatkozó érintett volt a vele s a társaival

Zinner Tibor*

Szembenézés a Piszkos munkával...

Veszprémy László Bernát: *Piszkos munka.*

A munkaszolgálat és a keretlegények története a népbíróságon.

Budapest, 2024. Jaffa Kiadó, 336 p. ISBN: 9789634758860

szemben alkalmazott horrorban, utóbb nem kevésszer a bosszú igénye deformálta a másokat terhelő tanúvallomásaikat a titkosrendőrségi kihallgatásokon, a népbüvészek előtt, valamint a népbíróságok tárgyalásain. Drámák elevenedtek fel, drámai következményekkel. Veszprémy írása végén, a *Zárzóban* ismételt összefoglalását tárja a Tisztelt Olvasó elé könyve tartalmáról. Távol tartja magát az ítélezést, mert arról a népbírósági büntetőperek szóltak, amelyek sem Magyarországon, sem Európában nem voltak pártatlanok, és főként nem igazságosak. De lehettek volna-e mások az idő tájt?

Amikor az európai harc-tereken elhallgattak a fegyverek, egy vékonyka, majd hetvenoldalas összeállítás jelent meg az immár módosított népbírósági rendeletnek tíz nappal korábban történt hatálybalépését követően. A népbíráskodás másodfokú fórumának, a Népbíróságok Országos Tanácsának egyik akkori tanácsvezetője, dr. Ries István írt hozzá bevezetőt 1945. május 10-én. A szociáldemokrata politikus, a korábbiakban bujkáló zsidó ügyvéd heteken belül az igazságügyi tárca vezetője lett, és volt fél évtizeden keresztül. Szerinte „ennek a felelősségre vonásnak kérelmelhetetlenek és igazságosnak kell lenni, annak ellenére, hogy érezzük: ezeknek a bűnöknek az elkövetői nem várhatnak igazságot, csak megtorlást. [...] ezeknek a büntetőpereknek a vádlottjai nem emberi bűnözők, hanem vadállatok, akikkel szemben a köztudat

* Zinner Tibor tiszteletbeli tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; a Kúria ny. főosztályvezetője.

nem tudja megérteni a humanizmust s bár a demokratikus kormány nem alkalmazkodhat a felzaklatott népi hangulathoz, de viszont nem is zárkozhat el attól teljesen és össze kell egyeztetnie a demokrácia fenséges eszméit a nép követelésével. [...] Gyors és határozott ökölcsapásokra van tehát szükség. [...] most már minden remény megvan arra, hogy a népbíróóságok a demokrácia legélesebb és a reakció számára a legfélelmetesebb fegyverei lesznek.” Dr. Ries szerint a felelősségre vonáskor lehetővé válik a gyors és teljes elégtételnyújtás. Úgy vélekedett, hogy a népbíráskodás „a nemzet pere megrontóival szemben, voltaképpen egy per, mely technikai szempontokból bomlik különböző perekre”. Am jogos a kérdés: ez volt-e „a nemzet pere megrontóival szemben”? Bűnbakok vagy bűnösök voltak-e a felelősségre vontak?

A Szovjetunió jövőpolitikája 1944 őszén alapvetően a Vörös Hadsereg harci eredményeitől függött. A magyar fővárosban tervezett kommunista elképzelések érdemben nem válhattak a Magyar Kommunista Párt (MKP) tevékenységének vezérfonalává. Főképp azt követően, hogy Georgi Mihajloviics Dimitrov a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) Gerő Ernő és Révai József által írott programját eljuttatta a moszkvai birodalom vezetőihez, akik azon olyan taktikai módosításokat is végrehajtottak, hogy abba például belekerült a magántulajdon védelmének szükségessége. A program lényegi, jövőt formáló elemeit így valójában nem Szegeden, Debrecenben, illetve/avagy Budapesten, hanem Moszkvában vetették papírra szeptember utolsó hetében s azt követően. A hatalomra kerülni vágyók elképzelései nem térhettek el egyfelől sem a Szövetségesek céljaitól, másfelől Sztálin és köre világbirodalom-teremtő vágyaitól. Ez a kommunista akcióprogram tekinthető az MNFF szegedi programja őskének.

Az 1944. októberi, a kormányzó vezette átállási kísérlet kudarca nyomán tehát új helyzet teremtődött. A hadműveletek következtében a trianoni határok mögé visszaparancsolt országban szétesett a korábbi uralmi, igazgatási, rendészeti és elnyomó szervezet. Helyette olyan hatalmi berendezkedés jött létre, amiben valamennyi – külső és belső – politikai erő az adott katonai helyzethez és kizárólag a Szövetségesek egyetértéséhez igazodva törekedett politikai céljai megvalósítására. Ami 1944 decemberétől Magyarországon kezdetét vette, arról Moszkvában határoztak. Ott az első fejezet második pontja rögzítette a háborús bűnösök népbíróóság elé állítását, vagyonuk elkobzását. Mindez Szegeden az MNFF dokumentumában így vált ismertté: „2. A hazaárulókat, a háborús bűnösöket le kell tartóztatni és átadni az erre a célra létesítendő népbíróóságoknak. Vagyonukat el kell kobozni.” Ezt követte a népbíróósági törvénycikk megalkotása, majd még három ehhez kötődő.

A különböző indíttatású 1944. október közepi, illetve decemberi szegedi, valamint debreceni remények 1945. január 20-án szertefoszlottak. A feltétel nélküli kapituláció elvének Magyarországra való kényszerítésével bekövetkezett angolszász oldalról a Sztálinnak és vazallsainak eladott országállapot, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) belüli szovjet hegemoniával. Ezek ismeretében okkal tehető fel a kérdés, miképp értékelhető

a népbíróóságok 1945. február–1950. április közötti ítélkezése, benne a „keretlegényekkel” szemben alkalmazott felelősségre vonás? Veszprémy László Bernát mindeerre pontos válaszokat ad, elemez, összegez.

A rendőrségi és politikai rendőrségi beosztások zömét az MKP szerezte meg, és tagjai meghatározó szerepet tölthettek be a kezdetektől. Sőt, számos esetben a „koalíciós” pártok tagjaiként váltak ismertté a közvélemény előtt, miközben titokban a kommunista párt tagjai voltak, közülük a belügyminiszter, „nemzeti parasztpárti” Erdei Ferenc mellett az egyik legélesebb a budapesti főkapitány, a „kisgazdapárti” Sólyom László volt. Zömmel „szervezett munkások” alkották az új gárdát, ők mint „ellenállók”, illetve „megbízhatónak tűnő” egyének lettek az állomány tagjai. Ennek ellenére – miként Rákosi Dimitrovot erről is tájékoztatta február 19-én – „új veszély a hazatérő zsidók felbukkanása is, akik [...] a rendőrségnél hamarosan vezető befolyásra tesznek szert. [...] a pártot erősen elzsidósodottnak tekintik. E volt munkaszolgálatosok jelentős része korrump karrieristának bizonyul és nagy károkat okoz pártunk tekintélyének.” Ezt kiegészíti Rákosinak Háty Lászlóhoz, az MKP moszkvai képviselőjéhez 1945. március 5-én írott levelének alábbi részlete: „rendkívül hátráltatja munkánkat, hogy bár Budapest és a nagyvárosok rendőrkapitányai párttagok, de valamennyi kivétel nélkül kezdő és amateur. Nem tudom a helyzetet jobban jellemezni, mint azzal, hogy a budapesti politikai rendőrség vezetői[t] én próbáltam kioktatni a nyomozás és vallatás kezdő alapelemeinek halvány segédfogalmaira.” A világegést túlélők térfoglalását mutatta, hogy azok is titkosrendőrök lettek, akiket kizárólag a „bosszúvágy”, a „kapzsi kereseti lehetőség, szadisztikus ösztönöknek és hajlamoknak a kielégítése indított arra”. Mi több, „sokan a múlt rendszer bűnösei közül is” kerestek itt „menedéket”. Erről a főállamügyész-helyettes néppüvész tájékoztatta a SZEB Pest megyei kirendeltségét, 1945. szeptember 24-én. A testületek 95%-a kommunistákból állt.

A politikai rendőrség már osztályá szerveződése előtt megkezdte „begyűjtő” tevékenységét, a szinte válogatás nélküli lefogásokat, és a kihallgatásokat követően, 1945. január 29-én Kádár János, a budapesti főkapitány-helyettes már aláírhatta az első néptörvényszéki tárgyaláshoz vezető vádindítványt a 124 rendbeli gyilkosság elkövetésével gyanúsított, valamint a harcterekre hurcolt munkaszolgálatosokkal szemben kegyetlenkedő keretlegények ügyében.

A budapesti politikai rendőrség feladata – vezetőjének, Péter Gábornak 1945. február 20-ai feljegyzése szerint –: „a nyilasok, fasiszták lefogása, néptörvényszék elé állítása, a demokratikus Magyarországgal szemben álló mindennemű szervezkedés és mozgalom likvidálása. Anyagának 60 százalékát a társadalom közreműködése (feljelentések, besúgások), 40 százalékát saját kezdeményezés (nyomozás) útján kapja meg.” Péter szerint a „feljelentések nagy része alaptalan és bosszú műve volt”. A politikai rendőrségen elfogult tanúk, hamis felismerők és fel nem ismerők, gyanús mentővallomásokot tevők, gyanúsítottak ártatlanságát és akasztását követelők között gyakorta voltak zsidók, és – miként utóbb Bibó István

szintén utalt rá – ekképp magatartásukkal gerjesztették az antiszemitizmus épphogy szunnyadni kezdő parazsát.

A pártvezéri instrukciók alapján a kezdetektől volt jelen a fizikai terror, a kényszerítés, a „beismerő vallomások” fetiszizálása. Utóbb, 1947 áprilisában Péter erre is célzott az orosz illetékesek előtt, amikor kijelentette, hogy a vizsgálatoknál a legfőbb feladat, hogy „mindent fizikai kényszer nélkül érnünk el. Nem állíthatjuk – hangzott önkritikája –, hogy e téren nálunk minden rendben van, de ahhoz képest, ami itt korábban volt – árulta el szervezete mindennapos gyakorlatát és igazi arculatát –, kétségtelesen tapasztalható fejlődés.”

Ezen előzmények után következett a letartóztatottak újabb stációja a népügyészségeken. Ezeknek személyi összetételében 85%-ban volt munkaszolgálatosok, vagy deportálásból visszajött, korábban sértett emberek képviselték a vádat, ami önmagában is nem a fair eljárásnak volt a biztosítéka. A Budapesti Népügyészség tagjai dr. Major Ákos, a Budapesti Népbiroság elnöke szerint is „néhány ügyészen kívül ismeretlen nevű, főleg pesti ügyvédek közül terelődtek össze, javarészt olyanokból, akiket származásuk megakadályozott abban, hogy a fasizmus alatt kompromittálják magukat és így népügyészi kinevezésüknek akadálya nem volt. Szerény jogi képzettséggel, polgári ügyvédi gyakorlattal rendelkeztek; büntető praxisa alig volt valakinek. Aki közülük csak egy kicsit kiemelkedett, azt az igazságszolgáltatás más területére osztották be. Ezért az ügyészségen senki sem volt, akinek a felszabadulás előtt a munkásmozgalomhoz a legkisebb köze is lett volna.”

Nem volt tehát itt sem más a helyzet, mint a politikai rendőrségen, összetételük hasonlóképp alakult. A népügyészségeken folyt kihallgatások során – ugyan sokan próbálták visszavonni a különböző kényszerintézkedésekkel kicsikart beismerő vallomásaikat – valójában akképp rögzült minden a vádiratokban, ahogy a korábbiakban a titkosrendőrök vagy a H. M. Katonapolitikai Osztályának munkatársai jegyzőkönyveztek. Az ugyancsak kommunista irányítás és vezetés alatt álló katonai nyomozószervnek sem funkciói, sem módszerei nem sokban különböztek a politikai rendőrségtől, illetve utóbb az államvédelmi apparátusétól. A politikai nyomozó hatóságok mindennapos gyakorlata ekképp alakult ki, mindez eleve befolyásolta előbb a népügyészségek, majd a népbiroságok büntetőeljárásait is.

Rákosi a népbiroskodásra is kitért már az első, Dimitrovhoz írott levelében. Debrecenben, 1945. február 19-én azt vetette papírra, hogy „most harc folyik a fasiszták internálásának kérdésében. [...] igazságügyminiszter meg akarja vonni a rendőrségtől az internálás jogát és azt a még fel sem állított népbiroságokra akarja ruházni.” Rákosi nem zavarták a tények, mert Miskolcon 1945. január 2-án, Szegeden január 13-án, Debrecenben január 15-én, Budapesten január 28-án kezdte meg működését a népbiroság. Utóbbi – még Budapesti Néptörvényszék néven és nem a Debrecenben január 26-án elfogadott, de a hivatalos lapban csupán február 5-én közzétett, és ettől a naptól hatályos jogszabályt, hanem a hadra kelt seregbéli eljárást alkalmazva – február 3-án már ítéletet is hirdetett mind

az elé állított, mind a távollévő vádlottak büntetőperében. A következő népbiroságot Sátoraljaújhelyen állították fel, 1945. március 17-én. A szerző – nem véletlen – elemezte részletesen a budapesti eljárást.

Rákosi második alkalommal, március 17-én arról is írt Dimitrovnak, hogy „a népbiroságok sem funkcionálnak jól. A mi nyomásunkra valami élet került ugyan a munkájukba, de az egész intézmény úgy van felépítve, hogy a halálos ítéletek végrehajtása nagyon lassan megy. Most itt is közbe kell lépünk, s követeljük a gyorsabb ügymenetet, valamint a valóban nagy politikai bűnösök – és nemcsak a kis gazemberek – felelősségre vonását.” Tudott azonban az is – és itt ez történt –, hogy annak idején a „nép” nevében harsogó politikusok, közöttük főképp Rákosi azzal is tisztában volt, hogy a népbiroság az elé állított vagy távollévő megvádoltak felett ítélkezhet. Demagógiája itt visszafelé sül el: a hiányosságért főképp a kommunisták vezette politikai rendőrséget és katonapolitikai társszervet, valamint frissen szerveződött népügyészségeket okolhatta.

Harmadik alkalommal, 1945. május 5-én Rákosi már azt tudatta Dimitrovval, hogy „a népbiroságok megerősítésének kérdésében Valentiny igazságügyminiszter a saját pártja határozata ellen foglalt állást és csak különböző kényszerítő eszközök hatására engedett”. A főtítkárról arról szemérmesen hallgatott, hogy mit értett kényszerítő eszközök alatt. Arról sem ejtett szót, hogy a megerősítés az a május 1-jétől hatályossá váló 1440/1945. M. E. sz. rendelet volt. Ez számos helyen módosította a népbirosági rendszert és eljárást létrehozó 81/1945. M. E. sz. alaprendeletet. Így a fiatalok esetében a halálbüntetés feltétele az lett, hogy a vádlott a büntett elkövetésekor 16. életévét betöltse.

A kommunista pártvezér végül, negyedik alkalommal, 1945. június 11-én megemlítette Dimitrovnak, hogy „nehézi helyzetünket az is, hogy nem tudunk megfelelően harcolni a fasizmus ellen. A vezető fasiszták kivétel nélkül megszöktek. A fasiszta kormány egyetlen miniszterét vagy tábornokát sem fogtuk el. A népbiroságok előtt folyó perek többnyire harmadrangú embereket érintenek, főleg olyan emberekről van szó, akik valamilyen bünt követtek el a zsidók ellen, és ez természetesen nem az igazi. Statisztikát állítatunk össze és kiderült, hogy az internáltak több mint 75%-a ipari munkás, úgyhogy most hozzáfognak szabadon bocsátásukhoz.” A szerző ezért okkal osztal hiedelmeket akkor, midőn a keretlegényekkel szemben megindított eljárásokat a korabeli eseménysorokkal egybevetve mutatja be azt, hogy miért velük kezdődött a felelősségre vonás.

Ha eddig lett volna bárkiben is kétely, hogy azért talán a népbiroságokra rótt feladatok teljesítésekor e „koalíciós” alapon szervezett pártbiroságok ítélkezési tevékenysége nem a kezdetektől, hanem csupán utóbb torzult el, akkor Rákosi Moszkvába Dimitrovhoz küldött jelzései ennek egyértelmű cáfolatát jelentik. Írásaiból ugyanis érzékelhető, hogy milyen szempontok vezérelték a kommunista párti korifeusok magatartását a népbiroságnak mint ítélkező fórumnak a működését behatároló szervezeti keretek alakításában, azaz a vonatkozó jogalkotásban (és noha erről még nem írhatott, végül a törvényhozásban is).

Rákosi, júniusi 11-ei, Dimitrovhoz írott levelében kitért arra is, hogy – lakonikus megfogalmazásával – a „fasiszta” politikai s katonai vezetők közül senkit sem tudtak Magyarország területén letartóztatni, majd elítélni. (Ők – mint az köztudott – az idő tájt még az angolszász szövetségesek őrizetében voltak.) Ezzel szemben a felelőségre vont harmadrangú személyek elmarasztalása azért következett be a népbíróságokon, mert „valamilyen bűnt követtek el a zsidók ellen”. Adott kérdés: hogyan történt a jogszolgáltatók előtt a múltban elkövetett, büntethető cselekményekért a számonkérés? Avagy miután e korszak kommunista terminológiájában nem ért véget a fegyverek zajának elcsitulásával a küzdelem, hanem miként az a korabeli megfogalmazásból ismert, és Rákosi ekképp is fuvolázta, hogy miért „nem tudunk harcolni a faszizmussal szemben”? Valóban nem tudtak? Dehogynem, Veszprémy erre is választ ad, dokumentáltat. És ezt nem elég egyszer, hanem a feldolgozás egészét tekintve többször is szükséges hangsúlyozni. A tények – így a kutató aprólékos munkával összeállított statisztikai adatai is – rendkívül makacs dolgok. Bizonyítékok egyúttal arra is, hogy kikkel szemben jártak el jogszerűen, kikkel szemben nem lett volna szabad vádat emelni, s halálbüntetéssel zárult büntetőeljárásokat kezdeményezni. A kötet utolsó fejezeteként a néhai Jány Gusztáv ny. vezérezredessel szemben 1947-ben lefolytatott büntetőeljárás részletes elemzése méltó bírálata a korábbi hatalmi berendezkedés emberéletekre tekintet nélküli gyakorlatának.

Befejezésül 1943. október 4. és 1944. október 28-a között munkaszolgálatos volt édesapám önéletrajzából idézem, aki Hangonytól indult el és a Kárpátokban Császlócnál fejezte azt be. Kilenc sűrűn gépelt oldalt tesznek ki munkaszolgálatának emlékei. Ezekben a legjobbakat vetette papírra a hivatásos katonatiszterkről, a bárhol szolgálatot teljesítő, öt gyógyító orvosokról, a keretről szinte szót sem ejtett. Egyetlenegy Magda nevezetű fiatal zászlósról írt őt megróva. Azért, mert „mindenképpen produktív akart, és kegyetlen ember volt, pofozott, durva fráter volt, most említem meg azt, hogy ő vitte magával a század ruhakoptatási pénzét októberben, amit szolgálatunk alatt elfelejtettek nekünk kifizetni, és amikor lelépett, Pesten néhány öreg zsidó asszonnyal rendesen viselkedett és így a népbíróság hat hónap felfüggesztett büntetésre ítélte”. Ez az elmarasztalás – amennyiben jogerőssé vált, mert a népjogásznek hivatalból fellebbeznie kellett az ötesztendőnél kevesebb szabadságvesztés esetén – felért egy felmentő ítélettel.

Veszprémy László Bernát könyve nem könnyű összeállítás, szorgos kutatómunka végeredménye. Ajánlani tudom azoknak a Tisztelt Olvasóknak, akik nem gyűlölettől átítatott emlékiratok, büntetőper irataira, egykori tudományos(?) feldolgozások tartalmára kíváncsiak, hanem akik a történész szakmai írott és íratlan szabályai szerinti könyvekből, így a szerző művéből óhajtják egy gyászos korról kiállított kórképet megismerni. *Sine ira et studio.*

